

Роль О. Лазаревського у формуванні колекції українських старожитностей В.Тарновського.

До цвіту української нації можна справедливо зарахувати трьох представників славнозвісної родини Тарновських - щедрих меценатів, громадських і культурних діячів ХІХ ст., власників знаменитого маєтку в Качанівці на Чернігівщині, перетвореного ними на своєрідний культурно-мистецький осередок у глибокій провінції. Серед них особливо вирізняється постать Василя Васильовича Тарновського - молодшого, як відданого патріота своєї Батьківщини, невтомного колекціонера, фанатичного шанувальника пам'яті Шевченка.

Із трьох пристрастей Тарновського, які так влучно підкреслив Д. І. Яворницький¹, найголовнішою справою життя було збирання різної старовини, а найбільше — старовини козацьких часів. Хоча дві інші (Качанівський парк та жінки) займали не менш вагоме місце у житті Василя Васильовича. Захопившись колекціонуванням ще у студентські роки, Тарновський протягом життя сформував колекцію українських старожитностей, що оцінювалася сучасниками в 300- 400 тисяч рублів.

Василь Тарновський був далеко не рядовим збирачем старовини. Він був колекціонером натхненним і пристрасним до фанатизму, колекціонером за покликанням і переконанням, колекціонером по духу і крові. Його фанатизм відзначав ще 1883 р. професор Київського університету В. О. Бец: «Нужна была особенная любовь, доходящая до страсти, чтобы извлечь даже из хуторных захолустьев и монастырских стен какой-нибудь фамильный портрет, старинный манускрипт, редкую старинную вещьцу местной работа или принадлежавшую лицу, игравшему какую - нибудь роль в истории края. Значительные суммы затрачивались на покупку костюмов, оружия и предметов местной домашней утвари прошлого и запрошлого столетий, которые приобретались собирателем даже из заграничных музеев».² Унікальність, цінність і величезне значення колекції Тарновського для України відзначали ще його сучасники. Той же Бец з цього приводу повідомляв: «Коллекция В.В.Тарновского имеет большую этнографическо-археологическую ценность: коллекция эта может быть названа настоящим, едва ли не единственным музеем юго-западного края».³ М.В.Шугуров називав колекцію «замечательным собранием, которое оценивается в несколько сот тысяч рублей, но которое бесценно».⁴

Відаючи належне заслугам колекціонера, слід відзначити, що при всіх його матеріальних можливостях і фанатизмі навряд чи вдалося б В.Тарновському створити своє унікальне зібрання без активної участі багатьох добровільних помічників з-поміж відомих знавців історії та культури. Ще 1857 р. М. М. Білозерський писав у листі до О. М. Лазаревського, що «... нам треба допомогти йому у такому доброму ділі»,⁵ маючи на увазі колекціонування Тарновським української старовини. Найбільш активними помічниками були брати Білозерські, П.О.Куліш та його дружина Ганна Барвінок, М.І.Костомаров, М. О. Максимович, Б. Д. Грінченко, М. В. Шугуров, М. Ф. Біляшівський, Д. І. Яворницький, Г. М. Честахівський. Останній, зокрема, передав у Качанівку багато рукописів, художніх творів і особистих речей Шевченка; він похований у Качанівському парку біля галлявини, облюбованої під час гостин у Тарновських Тарасом Григоровичем.

Але, все ж таки, вирішальний вплив на колекціонерську діяльність Василя Тарновського мав визначний український історик Олександр Матвійович Лазаревський, заслуги якого, як і заслуги Тарновського, перед вітчизняною культурою довгий час несправедливо замовчувалися. Народився він 8 (20) червня 1834 р. на хуторі біля села Гирявка Конотопського повіту Чернігівської губернії (тепер Сумська область). Там пройшло його дитинство «...у панському малозаможному домку під солому з подвір'ям, обнесеним високою лісою з дошками, засипаними землею, зі старим садом, городами, розлогими левадами, обкопаними ровами, густими галями навколо на декілька верст узбережжям річки Торговиці».⁶ В

1846 р. Олександр разом зі старшим братом Василем виїжджає до Петербурга, а звідти в Оренбург. «Саме там, на чужині, він усвідомлює, що то є туга за батьківщиною, там з любов'ю почав він ставитись до українських пісень, до українських оповідань, до української мови, до всього українського...».⁷ Повернувшись до Петербурга, Олександр Лазаревський навчається спочатку у другій чоловічій гімназії, а потім на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, по закінченні якого проявив себе глибоким дослідником історії України. Творчий доробок Лазаревського складають понад 450 праць – монографій, нарисів, статей, переважно з історії Лівобережної України. Серед найвідоміших - «Малороссийские посполитие крестьяне (1648-1783гг.)», «Люди Старой Малороссии», «Очерки малороссийских фамилий», «Описание Старой Малороссии», інші. Важливими джерелами по історії XVII-XVIII ст. є видані Олександром Матвійовичем щоденники М.Ханенка, Я.Марковича, П.Апостола, Сулимівський архів.⁸ Працюючи на посадах члена від уряду з'їзду мирових посередників Чернігівської губернії, секретаря Чернігівського статистичного комітету, члена Ніжинського окружного суду, брав активну участь у громадському житті Чернігівщини. 31 березня 1902 р. о 16 годині Лазаревського не стало. Досить влучну і вичерпну характеристику визначному вченому дав його син Гліб у своїх «Спогадах»: «Завжди ввічливо-стриманий, по-петербурзькому підтягнутий, зовні навіть суворий, батько був ворогом будь-якого компромісу, завжди сміливо пишучи і кажучи правду у вічі всім без винятку. Тому-то писали деякі націоналістичні видання після його смерті: «Лазаревський, безумовно, писав правду, але ж правди бувають різні...» Тому-то казали після його смерті нащадки правдиво освітлених родів: «Добре, що помер Лазаревський, зашкідливий був чоловік...».⁹

Не випадково саме з такою людиною доля звела власника Качанівки Василя Васильовича Тарновського-молодшого. Лазаревського і Тарновського поєднало одне головне почуття - любов до рідної України і бажання бути корисним їй. Знайомство їхнє відбулось у 1880-х рр. на ґрунті спільних інтересів щодо видання журналу «Киевская старина», який почав виходити у 1882 р. й існував значною мірою за рахунок асигнувань Василя Тарновського.¹⁰ Останній протягом певного часу проводив у себе «редакційні п'ятниці» - першої п'ятниці кожного місяця збиралися члени редакції, щоб обговорити зміст наступної книжки журналу. Учасниками таких зібрань були український історик, правознавець, археограф О. І. Левицький, юрист М. В. Шугуров, філолог, педагог, журналіст В. П. Науменко, який став редактором «Киевской старины» у 1892 р. після відмови Олександра Лазаревського. Мало який номер «Киевской старины» обходився без публікацій Лазаревського. В основному це були історичні дослідження, довідки, замітки, присвячені різним періодам історії України. Багато його публікацій в журналі базувалось на матеріалах відомої колекції В.В.Тарновського, в тому числі — «Старинные малороссийские портреты», «Будто бы дом Богдана Хмельницкого».¹¹

Лазаревський як істинний знавець України надавав Тарновському неоціненну допомогу у формуванні колекції і останній вдячно приймав її. Олександр Матвійович був для Тарновського першим радником щодо поповнення колекції історичними реліквіями. Дякуючи йому, Тарновський відмовився від закупівлі підробленої чаші начебто Б. Хмельницького, за яку просили 3 000 руб. Василь Васильович довго вагався з цього приводу, проводячи безсонні ночі - дуже великою була спокуса. І тільки надрукована в «Киевской старине» замітка Лазаревського про цю чашу запобігла марній витраті.¹²

Роль О. М. Лазаревського у створенні музею, особливо в останні роки, величезна! Він був головним радником Тарновського, дав йому особисто багато автографів, гравюр, деякі старовинні портрети, схилив Тарновського створити при музеї бібліотеку і допомагав йому в цьому, слідкував за описом музею при житті Тарновського, редагував і коректував каталог Шевченківської колекції...

Вони не були друзями в повному розумінні слова, але це були близькі люди і зустрічалися завжди радісно, особливо в останні роки життя. Як тільки пізно восени В. В. Тарновський повертався із Качанівки до Києва, як тільки по місту починали бігати розсильні, один з перших прибігав до Лазаревського з повідомленням про приїзд пана. О другій годині дня Олександр Матвійович вже обов'язково забігав на Велику Володимирську - на київську квартиру Тарновського. Якщо ж він не встигав зайти, то пізно ввечері того ж дня

Василь Васильович, уже важко рухаючись, обов'язково був у нього, щоб провести годину-другу з близькою людиною і розповісти про нові надходження до колекції. Лазаревського ніколи не обтяжували ці пізні візити. Іноді Тарновський привозив деякі речі із собою і господар, жартома розглядаючи їх, критикував: «Это чорт знает что-с. Это Вас надули-с». Так він іноді говорив про речі, якими Тарновський більше всього пишався. До того ж, на здивування колекціонера, Лазаревський називав ім'я антиквара, який підсунув йому дрібничку за дорогу ціну.¹³

В останні роки господарювання Тарновського у Качанівці Лазаревський майже щорічно бував там. Садиба приваблювала його гостинністю господарів, чарівним парком, у затінку якого можна відпочити душею від столичного галасу та круговерті. Найчастіше приїздив він сюди з Миколою Васильовичем Шугуровим, який був одним з небагатьох друзів Лазаревського. Олександр Матвійович цінував Шугурова за його душевну чистоту, прямодушність, чесність.

У черговий приїзд до Качанівки влітку 1888 р. Лазаревський записав у Качанівський альбом: «Восхищался коллекцией и с тревогой думал о ее будущем».¹⁴ Вже на той час, як справжній патріот, він чудово розумів цінність колекції і глибоко вболівав за її майбутнє. «Він добре розумів, що коли ці колекції після смерті Тарновського залишаться приватною власністю, то це може дуже зле відбитись на їхньому стані: діти Василя Васильовича, які дуже мало цікавились улюбленою справою батька, не тільки б не дбали про музей, але не зупинилися б і перед розпродажем, роздробленням його в разі потреби».¹⁵ І хто зна, як би склалась доля колекції, в які руки вона потрапила і де осіла, якби не втручання Олександра Лазаревського. Саме йому довелось докласти величезних зусиль, щоб подолати опір дітей Тарновського (особливо старшого),¹⁶ а також вжити найрізноманітніших дипломатичних засобів для того, щоб переконати колекціонера передати зібрання Чернігівському губернському земству, що й було зроблено після довгих коливань Василя Тарновського. У заяві до Чернігівської губернської земської управи 1896 р. він писав: «Составленный мною в течение всей моей жизни музей местных древностей, я желал бы, для верного сохранения их, передать в собственность и заведование Черниговскому губернскому земству с тем, чтобы он помещался в старинном доме над Десной, за собором, и был открыт для обозрения публикой на основании известных правил».¹⁷ Але, як згадує Гліб Лазаревський, на превеликий сором серед членів Чернігівського губернського земства було не так уже й мало принципових противників прийняття цього дослівно безцінного подарунку»¹⁸.

Про перебування Олександра Лазаревського в Качанівці у другій половині 1890-х р. засвідчує фотографія, опублікована на сторінках «Киевской старины» за липень-серпень 1902 р., на якій зображені Василь Тарновський, Олександр Лазаревський та Микола Шугуров на призьбі хати «Поради», що красувалася неподалік качанівських палат біля фруктового саду. Хатка була зроблена бездоганно: вкрита соломомою, з невисоким тинном, обсадженим соняшниками та рожами, з колодязним журавлем. Здається символічним, що ці приятелі, об'єднані великою любов'ю до минулого своєї Батьківщини, бажанням висвітлити його, сфотографувалися саме на призьбі звичайної селянської хатини.

Продавши Качанівку та переїхавши до Києва, В.Тарновський не перервав стосунків з Лазаревським, навпаки - зв'язки між ними переросли у теплі родинні відносини. Підтвердженням тому є «Щоденник» Олександра Матвійовича,¹⁹ на сторінках якого прізвище Тарновського в останні роки його життя згадується майже на кожній сторінці. В цей час їх об'єднували спільні інтереси щодо вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка. Це засвідчує один із записів від 28 лютого 1898 р.: «У Тарновских был грандиозный вечер в память Шевченка: речи, слезы, - что-то будет как Тарновского не станет?».²⁰ Не байдуже до долі В. Тарновського та його сім'ї ставились діти О. Лазаревського — сини Борис і Гліб та донька Катерина. Гліб Лазаревський лишив чудові спогади про Качанівку та її господарів. Катерина описала у «Щоденнику»²¹ деталі трагічної смерті найменшого сина Василя Тарновського — Петруся, причини якої досьогодні лишаються загадковими. Відчувається душевний біль та глибоке співчуття дев'ятнадцятирічної дівчини горю, що спіткало Тарновського та його родину.

У червні 1899 р. помер Василь Тарновський, а через три роки за ним відійшов Олександр Лазаревський. Сьогодні буде цілком справедливо сказати, що саме цим двом под-

вижникам ми завдячуємо тим, що Чернігів одержав Музей українських старожитностей В.В.Тарновського. Першому - за його натхненну безкорисливу колекціонерську діяльність, другому – як мудрому порадику у справі збереження неоціненного скарбу.

-
- ¹ Яворницький Д. В.В.Тарновський//Хроніка-2000.-№ 16.-К., 1996.-С.149.
 - ² Антонович В., Бец В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах.- Вып.І.-К., 1883.-С.1.
 - ³ Там само.
 - ⁴ Н.Ш.[Шугуров].Памяти Тарновского Василя Васильевича//Киевская старина.-1899.-Т.66.-С.132.
 - ⁵ Киевская старина.-1897.-Т.56.-С.149.
 - ⁶ Лазаревський Г.О. Київська старовина (Спогади)//Українська література.-1944.-№ 11.-С.153.
 - ⁷ Там само.-С.154.
 - ⁸ Див.:Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902): Матеріали до бібліографії/НАН України, Інститут української археографії, Чернігів.держ.педагог.інститут ім.Т.Г.Шевченка.-К., 1994.-78 с.
 - ⁹ Лазаревський Г.О. Вказ.праця.-1944.-№ 11.-С.157.
 - ¹⁰ Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов.-К., 1966.-С.150.
 - ¹¹ Киевская старина.-1882.-Т.2.-С.337-342;Т.4.-С.173-175; 1890.-Т.28. –С.532-533.
 - ¹² Памяти В. В. Тарновского, А. М. Лазаревского, Н. В. Шугурова//Киевская старина.-1902.-Т.78.-С.284.
 - ¹³ Там само.-С.283.
 - ¹⁴ Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського.-Інв. № Ал-165.
 - ¹⁵ Лазаревський Г. О. Вказ. праця.-1944.-№ 7-8.-С.168.
 - ¹⁶ Там само.
 - ¹⁷ Земский сборник Черниговской губернии.-1903.-№ 2.-С.50.
 - ¹⁸ Лазаревський Г.О. Вказ.праця.-1944.-№ 7-8.-С.168.
 - ¹⁹ Національна бібліотека України ім.В. І. Вернадського. Інститут рукопису.-І-68468.
 - ²⁰ Там само.
 - ²¹ Там само.-І-68503.